

Congo

Lezen over het 19de eeuwse kolonialisme was mijn eerste insteek. Maar de omvang van het boek weerhield mij. De eerste hoofdstukken uit *David van Reybrouck's* boek 'Congo' leken mij desondanks geschikt. Ik ben geen dwangmatig lezer, wilde mij beperken. Stoppen was na de eerste hoofdstukken niet meer onmogelijk, in twee weken heb ik de turf van bijna 600 pagina's uitgelezen. Ik kreeg er de neo-koloniale geschiedenis tot vandaag nog eens bij ... een overrompend document.

'Het laatste stukje van de reis vlogen we dwars over Congo (...). Door het raampje zag ik de grote, mosgroene broccoli van het evenaarswoud, af en toe doorsneden door een bruine rivier die lag te glimmen in de zon. Dat Congo's natuurlijke rijkdommen de wereldeconomie mede hebben bepaald is genoegzaam bekend. Van de biljartbal en de rubberband over de kogelhuls en de atoombom tot het mobieltje. Maar dat puur utilitaire riedeltje leek te beperkt en te afgezaagd, alsof Congo, dit machtig mooie land, alleen maar de voorraadkamer van de wereld was, alsof het op zijn grondstoffen na niet veel had bij te dragen aan de wereldgeschiedenis. Alsof zijn ondergrond van belang was voor de hele mensheid, maar zijn eigen geschiedenis een puur interne zaak, rijkelijk doordesemd van dromen en schaduwen'.
D.v.R. pag.581

Van Reybrouck is een vaardig verteller, meer nog, in enkele passages weet hij zijn taal naar poëtische hoogten te stuwen. Maar altijd in dienst van het reconstrueren van de Congolese geschiedenis. Hij documenteerde zich terdege vanuit een waslijst van geschreven bronnen, maar het is hem zeker ook om de persoonlijke beleving van Congo te doen. Van Reybrouck bezocht daartoe een tiental malen dit immense land. Hij sprak vele ervaringsdeskundigen en betreft, verweeft, hun persoonlijke belevingen in het historische relaas. Ook een zeldzaam dagboek kwam hem onder ogen. Het boek 'Congo' kreeg nochtans de bescheiden ondertitel 'een geschiedenis'. Inderdaad, de geschiedenis kan ook anders geaccentueerd worden. (Van Reybrouck kreeg in recensies wel het verwijt te weinig aan dubbelcheck te hebben gedaan). Zijn vader werkte er in het zuidelijke Katanga aan de spoorwegaanleg. Zeven jaren werkte zoon David aan dit boek. Hij sprak er met velen: burgers van Congolese en Belgische komaf, oud-politici, ondernemers, muzikanten, militairen, een rebellenleider als Laurent Nkunda, zelfs kindsoldaten.

Rond het jaar 1880 was een immens 'regenwoud' als Congo nog niet door westerlingen bezocht. Inlanders deden er weken over om de Congo-rivier voor nog maar een deel te bevaren in hun houten prauw. Al eeuwen leefden de mensen er veelal van maniok, aardnoten en vis. In golven stak de slaapziekte de kop op. Het bestaan van een witte mens kwam niet bij hen op. Van Reybrouck spreekt allereerst de 126-jarige Etienne Nkasi over diens eerste levensindrukken, daterend vanaf 1890. (De lezer stukt even...een 126-jarige?). Even eerder, rond 1885, was

de Belgische koning Leopold II als particulier het gebied Congo gaan koloniseren met hulp van de ontdekkingsreiziger Stanley. Pas in 1908 ging Congo over naar de Belgische Staat. Met het grootschalige Congo zou Leopold met zijn kleine Belgische natie status kunnen verwerven in Europa. Hij verzette zich tegen de slavenhandel, die toen plaatsvond vanuit Zanzibar. Maar Leopold bezocht niet een keer het land..., zijn gezanten en vergunninghouders konden het land niet behappen, anderen grepen hun kans: het werd een janboel met gewelddadige uitwassen. Niet zelden werd er vermoord, er werden handen afgehakt.

Congo-Kinshasa: Een groot maar relatief dunbevolkt land, ruim 2 keer groter dan Frankrijk en Spanje samen. Het land heeft na Brazilië het grootste regenwoud van de wereld. Congo is rijk aan grondstoffen. Tijdens de onafhankelijkheid in 1960 telde het land 14 miljoen inwoners. In 2015 was dat reeds 80 miljoen inwoners. De hoofdstad Kinshasa telde in 1960 ca.400.000 inwoners, in 2015 al ca.10 miljoen inwoners.

Voor zover er recht van toepassing was werd het niet gehandhaafd. De koning dreigde zich zelfs terug te trekken toen hij van de wantoestanden op de rubberplantages en bij de belastinginning vernam. Het was Leopold evengoed te doen om de land- en bodemopbrengsten binnen de vrijhandel, aanvankelijk vooral ivoor, rubber, diamant en koper. Hij was zeker genegen bij te dragen aan het 'beschaven' van de inheemse bevolking. Die rol zou vooral door westerse kerkelijke instellingen worden waargemaakt: protestanten, pinkstergemeenten, vooral katholieke missionarissen. Zij namen het verspreiden van christelijk besef, de gezondheidszorg en het onderwijs voor hun rekening. Uit hun franstalige scholen kwamen de latere Congolese leiders voort, door van Reybrouck évolués genoemd: ontwikkelden. De Belgen confronteerden de inlanders met een nieuwe cultuur, zij raakten gebiologeerd door het voor hen onbekende, magische westen met zijn witte mensen getooid met brillen, prestigieuze kostuums, bier, wapentuig en overige industriële voortbrengselen. Van hun kant voelden de Belgen zich de meerdere, al wankelde dit beeld soms als zij merkten hoe voorspoedig een 'zwarte' zich een andere taal meester kon maken, zelfs zonder hulp van een boek. (Het aftasten van elkaars innerlijke verschillen moet zelfs spannender zijn geweest, zij het moeilijk te boekstaven, HS). Een van de meer praktische onwennigheden was het hanteren van 'geld' in een gebied waar nooit anders dan ruilhandel had bestaan. Ter aanvulling van de tot dan verbindende Congo-rivier ontwikkelde Leopold een spoorwegnet. De handel en de verdere ontsluiting van het land werd daarmee aanzienlijk bevorderd. Alles naar een westerse, modernistische modellering.

Op verschillende plaatsen legt van Reybrouck uit dat de beïnvloeding in twee richtingen werkte. De évolués kregen het na de overhaaste onafhankelijkheid in 1960 niet voor elkaar het land goed samen te smeden en in te passen in het wereldwijde natiestatensysteem. (Na 1945 waren veel landen in Afrika en Azië onafhankelijk geworden). Het was aanvankelijk een strijd tussen regionalistische en centralistische stromingen. De nieuwe leiders waren nauwelijks politicologisch en economisch geschoold, laat staan ervaren. Een coherente en bestendige visie

ontbrak. De Belgen voelden zich geroepen adviezen mee te geven, maar moest ook de westerse belangen in de grondstofwinningen zien te continueren. Onder het bijna 32-jarige bewind van Mobutu (1965-1997) praktiseerde deze een opportunistisch en machiavellistisch leiderschap. Al naar de te verwachten profijten zwalkte hij van een westers-kapitalistische ideologie naar de Russische en Chinese versies van het communisme, en als het nodig was weer terug. Maar nooit te opzichtig want dan zou hij de andere partij definitief kwijt kunnen geraken. Het land ging er economisch bepaald niet op vooruit. Langdurig zat het volk met de afbetaling van hoge schulden opgescheept. Het bewind was die aangegaan maar lang niet altijd met het landsbelang als doorslaggevend oogmerk. Het banksaldo van de leider steeg ondertussen naar onpeilbare hoogten. Van de latere leiders uit de Kabila-clan, die Mobutu mede hadden afgezet, kan gezegd worden dat zij die gewoonte grosso modo voortzetten.

Materiële welvaart wordt uitgedrukt in het bnp per hoofd van de bevolking. De Human Development Index van de VN is eerder een maatstaf voor welzijn en houdt ook rekening met de alfabetisering, scholing, gezondheidszorg en levensverwachting. Daarop stond Congo in 2015 op de op twaalf na laagste plaats van de wereld (176 van de 188).

Uitoefening van democratie stond in dienst van te behalen voordelen voor de leider en zijn meest onmisbare getrouwen, familie en hoge militairen, maar noem het liever geen corruptie. Het is alleen de overtreffende trap van een waarneming van van Reybrouck: 'Terwijl in het Westen corruptie geldt als onverantwoord gedrag, geldt het in Congo vaak als zéér verantwoord gedrag: wie een gouden kans laat liggen om zijn familie te voeden, is pas onverantwoord bezig'. Congo kreeg te maken met onontwarbare belangenconflicten, vooral nabij de oostelijke grenzen, over grondstoffen, smokkel daarvan naar buurlanden, conflicten over etnische rivaliteiten, landbouwgronden, vluchtelingenkampen en wat niet al. Het land kon geen orde op zaken houden en wordt tot vandaag geteisterd door gemankeerd bestuur in het algemeen en bij vlagen plunderende, verkrachtende en smokkelende rebellengroepen in het oosten.

'Het etnische geweld in Ituri (een oostelijke district, HS) was geen atavisme, geen primitieve reflex, maar het logische gevolg van grondschaarste in een oorlogseconomie die de globalisering diende – en in die zin een vooraankondiging van wat de overbevolkte planeet nog te wachten staat. Congo loopt niet achter op de geschiedenis maar vóór'. D.v.R. pag.495

Gesproken wordt van een vergeten oorlog met drie tot vijf miljoen doden. Het voorheen sterke leger was onderbedeeld geraakt en onmachtig. Waar de meeste regimes hun leger als hun beschermring beschouwen oppert van Reybrouck een geheel afwijkende – niet eerder door mij gehoorde – suggestie. Een te sterk leger zou de kans op een staatsgreep vanuit hun midden kunnen verhogen; daar zit een zittende heerser niet op te wachten. Het niet bijster democratisch geïnspireerde regime wordt voorts geholpen door het vrijwel ontbreken van kranten. De zorg voor volksvertier, vooral muziek, is echter wijdverbreid.

De tijden veranderen. Toetredende non-profitorganisaties (ngo's) zouden taken op zich gaan nemen die de overheid liet liggen. Vanaf de jaren negentig deed de toenemende invloed van China op het wereldtoneel zich in Congo gelden al blijven min of meer westerse instellingen als de Wereldbank en het IMF, als bewakers van de vrije markt en als geldleners, de ontwikkelingen met argusogen volgen. Van Reybrouck over de deal tussen beide landen: 'De deal werd in het westen vaak voorgesteld als een deal terwijl het in wezen om ruilhandel ging: ertsen voor infrastructuur met volop verraderlijke clausules, uiteindelijk zeker niet voordelig voor de Congolezen. Stijgende grondstofprijzen in de toekomst zouden China ten goede komen'. In het kader van de deal werkte China in Congo onder meer aan de wegeaanleg, de bouw van ziekenhuizen en wooncomplexen. In de miljoenenstad Kinshasa lopen tegenwoordig veel Chinezen, omgekeerd doen sommige Congolezen per vliegtuig inkopen in het Chinese Kanton om het thuis met winst te kunnen verkopen. Het laatste deel van het boek handelt over de ontwikkelingen tot 2010, die ook vandaag nog actueel kunnen worden genoemd.

Ver daarvoor opende het boek met de voor-koloniale geschiedenis van Congo vanaf de prehistorie, in vijf korte fragmenten belicht; door de schrijver 'lichtbeelden' genoemd. Zoals we zagen richtte het boek de aandacht verder op de moderne geschiedenis en de ontwikkeling van het land, vooral gesitueerd in de snel groeiende steden en de mijnbouwlocaties. Vooral hierdoor raakten de dorpen in de regenwouden wat buiten beeld. Toch had ik hierover meer willen lezen. In die afgelegen gebieden loopt de oudere geschiedenis tot vandaag door in een mate die elders nauwelijks meer bestaat. Een schat aan inzichten moet hieraan te ontlene zijn; kennisgebieden als *antropologie* en *environmental history* zouden ermee geholpen zijn. Naar eigen zeggen lieten bronnen vanuit de *archeologie* de schrijver in de steek (van Reybrouck is zelf opgeleid als archeoloog). Denk aan de menselijke verhouding tot de strikt natuurlijke omgeving, in een zekere symbiose, met de dieren en de planten, de intermenselijke verbanden, de voeding, rituele gezondheidszorg, voorouderverering, de wereld van het bovennatuurlijke, de magie. Een voorbeeld, de doeltreffende communicatie van de tamtam-trommel tussen de dorpen, is een fascinerend voorbeeld wat door van Reybrouck wèl wordt beschreven.

Niet helemaal voldaan ging ik nog even te rade bij Afrika-chroniqueur Ryszard Kapuscinski. Uit zijn boek 'Ebbenhout' (1998) citeer ik uit het verhaal 'De luie rivier': 'Ergens in dit bos, waarin we allemaal zo klein lijken, wonen mensen die nog kleiner zijn dan wij: vaste bewoners. We zien ze zelden. Onderweg komen we langs hun strohutjes. Eromheen is niemand te zien. De bewoners zijn ergens in het bos. Ze jagen op vogels, plukken bessen, vangen hagedissen, zoeken honing. Voor elk huis hangen, aan een stok of gespannen op een draad van darmen, uilenveren, de klauwen van een miereneter, het achterlijf van een schorpioen of de tand van een slang. Het geheim berust op de manier waarop deze kleinigheden zijn gerangschikt. Ze kunnen ons vast vertellen waar de bewoners te vinden zijn'.

David van Reybrouck is de westerling die zich openstelt voor de Congolees, zeer geïnteresseerd is, tegelijkertijd modernist blijft. Ook bij hem is het moderne westerse leven nauwelijks anders voor te stellen dan als onontkoombaar en naar het schijnt voor een ieder toekomstig. Welvaart, welzijn, vliegen, mobiel zijn fysiek en communicatief, alle gemakken uiteindelijk als vanzelfsprekend aannemend. Een verhaal van een historicus, een ecooloog zou er anders naar kunnen kijken.

hsn / publ. mei 2016

gelezen: David van Reybrouck; 'Congo' (2010)

Tip: bekijk hierbij foto's uit het boek 'Fleuve Congo' van Kris Pannecoucke (foto's ook op internet)